

Türkistan'daki Kayı Boyunun Kökeni Üzerine Yeni Bir Bakış

A New View on the Origin of the Qaiy Tribe in Turkestan

Anvarbek Mokeyev *

Alpaslan Ceylan **

Kayrat Belek ***

Nursultan Abdimalip Uulu ****

* Prof. Dr., Oş Devlet Üniversitesi, Bilim ve
İnovasyon Bölümü
anvar.mokeyev@oshsu.kg
ORCID: 0000-0002-0381-6975
Oş / KIRGIZİSTAN

* Prof. Dr., Osh State University, Department
of Science and Innovation
anvar.mokeyev@oshsu.kg
ORCID: 0000-0002-0381-6975
Oş / KYRGYZSTAN

** Prof. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas
Üniversitesi
alpaslan.ceylan@manas.edu.kg
ORCID 0000-0002-0533-905X
Bişkek / KIRGIZİSTAN

** Prof. Dr., Kyrgyz-Turkish Manas
University
alpaslan.ceylan@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0002-0533-905X
Bishkek / KYRGYZSTAN

*** Doç. Dr., Muhabir Yazar, Kırgızistan-
Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü
kairat.belek@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0003-0495-9182
Bişkek / KIRGIZİSTAN

*** Assoc. Prof. Dr., Corresponding Author,
Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of
Letters, Department of History
kairat.belek@manas.edu.kg
ORCID: 0000-0003-0495-9182
Bishkek / KYRGYZSTAN

**** Dr. Öğr. Gör., Oş Devlet Üniversitesi,
Uluslararası Eğitim Programları
Yüksek Okulu, Rusya ve Avrasya
Entegrasyonu Bölümü
nabdimalipuulu@oshsu.kg

Öz

Bu makalede, tarihte güçlü bir boy olan Kayılar ile ilgili daha önceki ilmi tartışmalar üzerinden hareketle yeni kaynaklar ışığında karşılaştırmalı bir çalışmaya dayanarak ele almaktır. Öncelikle, söz konusu çalışmaya ilgili olarak Türkologlar J. Marquart ile F. Köprülü'nün ortaçağ yazarları el-Birunî ve el-Marvezî'de verilen Uzak Doğu'daki Kay ve Kaşgarlı Mahmud'da gösterilen Kayıg'ın arasında herhangi bir akrabalık bağlantılarının olmadığı konusunda son derece birbirine karşı iddialarının yanlış olduğunu belirtmeye çalışılacaktır. Haddizatında, bu iki isimde adlandırılan Kay ve Kayıg boyu, Büyük Hun Devleti döneminde Kay ismiyle bilinerek tarihi süreç içerisindeki siyasî olayların ve sürekli göçlerin girdabında Uzak Doğu'da Kay adı ile kalmışken, Türkistan'a geldiklerinde daha ziyade Kayıg adıyla birbirinden ayrılmış, ancak dilleri ağırlıklı olarak Türkçe konuşan güçlü bir etno-siyasî organizasyon olarak görüldüler. Tarihi kaynaklara bakıldığında Kayıların VI-XI. Yüzyıllarda batıya yönelik göçlerinin ana aşamaları açıklığa kavuşturulmuş ve bunların Avrasya bozkırlarındaki Oğuz ve Kıpçak boylarının oluşumundaki rolü gösterilmiştir. Türkistan'daki Tanrı Dağları taş betimlemeleri ve kaya kabartmaları üzerinden Kayılara ait tamgalar tespit edilmiştir. Bu Kayıların tamgaları yeni bir güçlü etno-siyasî öz kimlik olarak önceki Batı Göktürk, Türgeş ve Karlukların hâkimiyet tamgaları üzerinde özdeşleştirilmiştir. Bu bağlamda tarih boyunca varlığını sürdüren Kayıların izleri Türkistan topraklarındaki tüm Türk kökenli topluluklar arasında görülmekle birlikte onların kökleri Avrasya göçer-konarlarının gruplaşmasına kadar uzanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Türk, Oğuz, Kay, Kayıg, Kayı, Hun, boy.

Abstract

In this article is basis on the issues of previous scholarly discussions about the Qaiys' origin, who are a powerful tribe in history, based on a comparative study in the light of new sources. First, the study will try to show the fallacy of the opposing opinions of Turkologists J. Marquart and F. Köprülü that the Far Eastern Qai of al-Biruni and al-Marwazî and the Qaiyg of Kashgari Mahmud do not have any relationship. In fact, the Qai and Qaiyg tribes, known as Qai during the period of the Great Hun Empire, while remained in the Far East under the name of Qai in the maelstrom of political events and continuous migrations throughout history, when they came to Turkestan, they were seen as a strong ethno-political organization separated from each other under the name of Qaiyg, whose language was predominantly Turkic-speaking. The historical sources clarify the main stages of the westward migration of the Qaiys in the 6-9th centuries and show their role in the formation of the Oghuz and Kipchak tribes in the Eurasian steppes. The tamgas of the Qaiys have been identified on stone depictions and rock reliefs of the Tengir-Too Mountains in Turkestan. The tamgas of the Qaiys in Turkestan has been identified with the previous dominance tamgas of the Western Gokturks, Turgesh and Karluks as a new strong ethno-political self-identity. In this context, the traces of the Qaiys, which have existed throughout history, are seen among

ORCID: 0009-0002-1689-0741
Oş / KIRGIZİSTAN

**** PhD. Senior Lecturer, Osh State
University, Higher School of International
Educational Programs, Department of Russian
and Eurasian Integration
nabdimalipuulu@oshsu.kg
ORCID: 0009-0002-1689-0741
Osh / KYRGYZSTAN

Başvuru/Submitted: 17/01/2024
Kabul/Accepted: 18/04/2024
Yayın/Published: 25/04/2025

all Turkic peoples in Turkestan, and their roots date back to the grouping of Eurasian nomads.

Keywords

Türk, Oghuz, Qai, Qaiyg, Qaiy, Hun, boy.

Makale Bilgileri

Atıf:

Mokeyev, A. & Ceylan, A. & Belek, K. & Abdimalipuulu, N. (2025). Türkistan'daki Kayı boyunun kökeni üzerine yeni bir bakış. *Selçuk Türkiyat*, 64, 25-45.
Doi: 10.21563/sutad.1421511

Etik Kurul Kararı:

Etik Kurul Kararından muaftır.

Katılımcı Rızası:

Katılımı yok.

Mali Destek:

Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması:

Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Telif Hakları:

Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.
İki dış hakem / Çift taraflı körleme.

Değerlendirme:

Yapıldı – iThenticate.

Benzerlik Taraması:

sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com

Etik Beyan:

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile

Lisans:

lisanslanmıştır.

Yazar 1

Sorumlu Yazar:

Yazar-1 (% 25), Yazar-2 (%25), Yazar-3(% 30), Yazar-4 (% 20)

Veri Toplanması:

Yazar-1 (% 30), Yazar-2 (% 20), Yazar-3(% 30), Yazar-4 (% 20)

Veri Analizi:

Yazar-1 (% 25), Yazar-2 (% 25), Yazar-3(% 25), Yazar-4 (% 25)

Makale Gönderimi ve Revizyonu
Çalışmanın Tasarlanması

Yazar-1 (% 25), Yazar-2 (% 25), Yazar-3(% 30), Yazar-4 (% 20)

Article Information

Citation:

Mokeyev, A. & Ceylan, A. & Belek, K. & Abdimalipuulu, N. (2025). Türkistan'daki Kayı boyunun kökeni üzerine yeni bir bakış. *Selçuk Türkiyat*, 64, 25-45.
Doi:10.21563/sutad.1421511

Ethics Committee Approval:

It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Informed Consent:

No participants.

Financial Support:

The study received no financial support from any institution or project.

Conflict of Interest:

No conflict of interest.

Copyrights:

The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

Assessment:

Two external referees / Double blind.

Similarity Screening:

Checked – iThenticate.

Ethical Statement:

selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr

License:

Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Corresponding Author:

Author-1

Conceiving the Study:

Author-1 (% 25), Author-2 (% 25), Author -3 (% 30), Author -4 (% 20)

Data Collection:

Author-1 (% 30), Author-2 (% 20), Author -3 (% 30), Author -4 (% 20)

Data Analysis:

Author-1 (% 25), Author-2 (% 25), Author -3 (% 25), Author -4 (% 25)

Submission and Revision

Author-1 (% 25), Author-2 (% 25), Author -3 (% 30), Author -4 (% 20)

Giriş

1914 yılında, Alman Türkolog'u Joseph Marquart, Willy Bang ile birlikte yayımladığı "Komanlar" adlı çalışmasında Ortaçağ yazarları el-Birunî ve el-Avfî'nin eserlerine atıfta bulunarak Uzak Doğu'ya ait olan *Kay* boyunu Oğuzların *Kayı* boyu ile ilişkilendirip, *Kayı* boyunun kökeninin Türkleşmiş Moğolların *Kay* olarak bilinen boyu olduğunu iddia etmişlerdir. Ayrıca, bu *Kay* boyunun daha sonra Anadolu'da Osmanlı Devleti'nin kurucuları olduğunu da ileri sürmüşlerdir (Marquart, 1914, p. 24-238). Ancak, Türkiyeli şarkiyatçı Ord. Prof. Fuad Köprülü, Alman araştırmacının çalışmalarını, önemli sayıda tarihi ve edebi kaynağı kullanarak karşılaştırmalı analize tabi tutmuş, kapsamlı bilimsel çalışmasında J. Marquart'ın öne sürdüğü - *Kayı* Oğuz boyunun Moğol kökenli- olduğu iddiasının herhangi bir temeli olmadığını açıkça ortaya koyarak eleştirmiştir (Köprülü, 1943, s. 219-312). Köprülü makalesinde, Marquart'ın Oğuz boyu *Kayı* ile Uzak Doğu boyu *Kay*'ın özdeşliğine dair vardığı sonuçların tamamen temelsiz olduğunu, zira Marquart'ın sadece Oğuz boylarının XIII. yüzyılda, Moğolların Orta Asya ve İran'ı istilâ etmelerinden sonra Anadolu'ya geldiklerini gösteren kaynakları kullandığını vurgulamaktadır. Marquart bunu yaparken, Oğuz boylarının Moğol istilasından önce İran ve Anadolu'ya doğru göç ettiklerine dair daha önceki kaynaklarda yer alan bilgileri tamamen göz ardı etmektedir.

Bu bağlamda, oryantalistler P. Pelliot ve W. W. Barthold da J. Marquart'ın yukarıda bahsedilen çalışmasındaki *Kayı=Kay* kimliği hakkındaki hipotezine şüpheyile yaklaşarak objektif yorumlarda bulunmuşlardır (Pelliot, 1920, p. 125-185; Barthold, 1968, s. 536). Buna karşın diğer oryantalistler J. Nemeth ve K. Brockelmann Alman Türkolog Marquart'ın hipotezini olumlu karşılayarak *Kayı* boyunun Moğollardan geldiği iddiasını desteklemişlerdir (Nemeth, 1941, p. 95-109).

Ord. Prof. W. W. Barthold "Kayı" konulu makalesinde, bu etnonimin, Osmanlı hanedanının menşei 24 Oğuz boyundan birinin adı olduğunu belirtilmektedir (Barthold, 1968, s. 536). Barthold bu çalışmasında şunları belirtir:

"Kâşgarlı Mahmud'da Kayıg gibi daha eski bir şekli verilmektedir. Bu husus da J. Marquart (Komanen, s. 39) tarafından ileri sürülen el-Birunî ve el-Avfî'nin Uzak Doğu'daki Kay ile özdeşleştirmeyi hükümsüz kılar. Marquart, Kay boyunu Türkleşmiş Moğollar olarak kabul eder (Komanen, s. 88). Kay'ların Moğol olması oldukça olasıdır; M. Kaşgari bunları Tatarlar ve kendi özel dillerini konuşan diğer halklarla birlikte anar, ancak Türkçeyi de iyi biliyorlardı; ancak Oğuz boyu Kayıg veya Kayların kesinlikle bu halklarla hiçbir ortak ilgisi yoktur" (Barthold, 1968, s. 536).

Bu hararetli tartışmalardan sonra 1941 yılında A. Z. Velidi Togan, Marquart'ın hipotezini savunan kısa bir makale yayınladı (Togan, 1941, s. 367-373). Yukarıda belirtildiği üzere F. Köprülü ve W. W. Barthold, J. Marquart'ın *Kayı* ve *Kay*'ın kimliğine ilişkin görüşlerine kategorik olarak şiddetle karşı çıkar. J. Marquart gibi A. Z. Velidi Togan da Osmanlı hanedanının kurucularının içinden çıktığı *Kayı* boyunun bir Oğuz boyu olmadığı, sadece XII. yüzyılda *Kara-Kıta*ların (Qitan) baskısı sonucu Horasan'a doğru hareket eden uzak doğulu Moğolca konuşan *Kay* boyunun bir parçası olduğu tezini savunmaya başlar (Togan, 1941, s. 367-373).

Diğer yandan A. Z. Velidi Togan, J. Marquart'ın teorisini desteklemekle birlikte Barthold'un Uzak Doğu boyu *Kaylar* ile Oğuz boyu *Kayılar* arasında hiçbir bağlantı olmadığı görüşüne karşı çıkar. J. Marquart'ın yanı sıra bazı Müslüman yazarların bilgilerine dayanarak Osmanlı hanedanının kurucularının Oğuz boyu *Kayılar* değil, Uzak Doğu boyu *Kayılar* a ait olduğu sonucuna varır. A. Z. Velidi Togan'a göre, *Kara-Kıtayların* (Qitan) saldırısına maruz kalan *Kayılar* XII. yüzyılda Horasan üzerinden Anadolu'ya göç etmişlerdir. Togan, *Kayıların* bu ara grubunu Hazar Denizi'nin doğu kıyılarında dolaşan Türkmen boyu *Gai=Kay* boyu olarak addeder (1941, s. 367-373).

Köprülü ise başka bir eserinde *Kayı* boyunun büyük bir kısmının ve bunlarla birlikte diğer Oğuz gruplarının XI-XII. yüzyıllarda Selçuklular ile Anadolu'ya yerleştiklerini belirtmiştir. Köprülü bununla birlikte XIII. yüzyılda da bazı *Kayı* gruplarının Anadolu'ya geçtiği gerçeğini de inkâr etmez (1922, s. 79-81; 1944, s. 433). Köprülü bir başka makalesinde de *Kay* ile *Kayıların* aynı olduğu fikrine şiddetle karşı çıkarak Moğollar ve Başkurtlar arasındaki *Kay* kalıntılarının yanında, Hazar Denizi'nin doğu kıyılarında yaşayan Türkmenler arasındaki *Kayı* kalıntılarının varlığı meselesi üzerinde durur (1925, s. 185).

Alman Sinolog W. Eberhard, Oğuz boyu *Kayı* ve Moğollardaki *Kay* boyunun kökeni hakkındaki tartışmaya katılarak *Kay* boyunun tarihiyle ilgili Çin kaynakları üzerinden karşılaştırmalı incelemelerinin nihayeti, genel olarak F. Köprülü'nün görüşlerini destekler mahiyettedir (Eberhard, 1944, s. 567-588). W. Eberhard, *Kay* boyunun kökeni üzerine yapmış olduğu özgün çalışmasında eski Çin hanedanı kroniklerinde *Kay* adının farklı şekillerde geçtiğini belirtmektedir: “Si”, daha eski kroniklerde “Kumo-Si” ve Moğol döneminde “*Kayat*” veya “*Kıyat*”¹ (1944, s. 567-588; Togan, 2018, s. 97-98). Ona göre,

“Si’ler X. yüzyılın başlarına kadar, zaman zaman Çin’e bağımlı olan Moğol kökenli olup, neredeyse bağımsız bir topluluktur. Bölgesel olarak, bugünkü doğu Moğolistan’ın Moğolca ve Türkçe konuşan boyları arasında yer alıyorlardı. XII. yüzyılda Si’lerin bir kısmı Kidan Devleti’nin (Liao) toprakları içinde batıya doğru göç etmişlerdir. Si/Kaylar, Çin kaynaklarında geçen kökeni Türk olan *Kayılar*dan belirgin bir şekilde farklılık gösterir. Anlatılan tarihsel durum göz önüne alındığında bile, güçlü bir Türk boyunun köleleştirilmiş bir *Kay* soyundan gelebileceğini hayal etmek kolay değildir” (Eberhard, 1944, s. 584).

Bununla birlikte, W. Eberhard, Uzak Doğu *Kay/Si*’leri ile Türk boyları arasında yakın etno-kültürel bağların olduğunu da belirtmektedir (1944, s. 570).

Bu cümleden hareketle W. Eberhard’a göre, Hun Devleti’nin yıkılmasından sonra *Kayılar* Çin kaynaklarında *Si* (Xi) adıyla anıldığını ve hatta daha sonra *Kumo-Si* olarak bilinmektedirler. Çin kaynaklarına göre *Kumo-Siler*, bahsolunan *Si*’lerin en yakın ataları sayılmaktadır. Bu *Kumo-Siler* IV. yüzyılın sonunda Doğu Moğolistan’da yaşamışlar ve yaklaşık 388’li yıllarda Tabgaçların işgaline maruz kalmışlardır. Daha sonra *Kumo-Siler*, Kidan Devleti (Liao) döneminde bu devletin batısında ve Uygur Kağanlığı’nın doğusunda Türk kökenli *Si*’ler ile yan yana hayat sürmüştür. *Kumo-Si*

¹ -at eki Moğolca çokluk ekidir.

hükümdarı ve üst yöneticileri Türkçe kökenli *han* ve *tegin* unvanlarıyla anılmışlardır (1944, s. 570). W. Eberhard, *Kumo-Si*'lerin bir Türk boyu olmasa da en azından ülkelerinin batı sınırlarındaki Türk devleti ve Türk kökenli topluluklardan güçlü bir şekilde etkilendiğini düşünmektedir. W. Eberhard'ın *Kay* ve *Kayı* kökenine ilişkin görüşleri de tıpkı J. Marquart ve F. Köprülü'nün vardığı sonuçlar gibi, el-Birunî, el-Avfi, Kâşgarlı Mahmud ve Çin kaynakları olan *Liao-şi*, *Yuan-şi*'ye dayanmaktaydı. W. Eberhard, Büyük Hun Devleti döneminde bile bir bütünlük oluşturan ve daha sonra Göktürkler döneminde bir kısmı Oğuz boylarının ataları olan Tele konfederasyonunun bir parçası haline gelen bu boylar arasında derin akrabalık bağının olduğu düşüncesine pek sıcak bakmamıştır.

Osmanlı hanedanının kökenine ilişkin tartışmalar Türkiye ve Batı ülkelerindeki akademisyenler arasında halen devam etmektedir. Türk akademisyenler genellikle F. Köprülü'nün bakış açısını savunurken, bazı Batılı Türkologlar J. Marquart'ın hipotezini savunmaktadır. Konu ile ilgili ayrıntılı bilgiler F. Demirtaş, H. İncılık, F. Emecen ve Y. Oğuzoğlu'nun kaleme almış olduğu makalelerinde de ele alınmıştır (Demirtaş, 1948, s. 575-576; İncılık, 2007, s. 479-536; Emecen, 2015, s. 237-244; Oğuzoğlu, 2022, s. 39-76).

Oğuzlardaki *Kayı* ve uzak doğudaki *Kay* boyunun kökeni hakkındaki bu tartışma sırasında, bu meseleye doğrudan ilgili bazı Müslüman kaynaklar bilim dünyası için erişilemez durumdayken, Çin ve Moğol kaynakları da *Kay* boyunun kökeni ve bu boyun Oğuz boyu *Kayı* ile genetik bağlantı olasılığını daha doğru bir şekilde izlemek için henüz yeterince iyi çalışılmamıştır. Bu nedenle J. Marquart, Oğuz boyu *Kayı*'nın Moğol kökenine ilişkin hipotezini şiddetle savunurken, rakibi F. Köprülü ise Oğuz boyu *Kayı* ile uzak doğu boyu *Kay* arasındaki olası bağlantıları kesinlikle reddetmiştir.

1942'de el-Marvezî'nin çalışmasından elde edilen bilgilere açıklama getirilmesi; Göktürk yazıtlarının daha derin bir analizi, Türk ve Moğol topluluklarının tarihi hakkında önemli sayıda materyallerin yayınlanması; Çin ve Moğol kaynaklarının daha derin araştırılması sonrasında *Kayı/Kay* boyunun tarihinin yeniden araştırılmaya tabi tutulması nihayetinde, J. Marquart ve F. Köprülü'nün konuyla ilgili bakış açıları hakkında daha objektif bir değerlendirme yapılmasını kolaylaştırmıştır. Bu bağlamda Sinologlar: K. Wittfogel, E. Pulleyblank, A. G. Malyavkin, Yu. A. Zuyev, C. Atwood, A. Taşağıl ve Türkologlar G. Clauson, S. G. Klyastorniy, P. Golden, S. Ataniyazov, S. Gömeç, V. Tişin ve ayrıca Arkeologlar ve Nüemizmatistler: A. E. Rogozhinsky, V. N. Nastiç, G. Babayar, V. Kubatin, A. Ceylan, K. Belek'in çalışmaları büyük önem arz etmektedir.

***Kayı/Kayıg/Kay* Boyunun Kökeni Üzerine**

J. Marquart'ın Moğol boyu *Kay* hakkındaki hipotezi, muhtemelen XI. yüzyılın ortalarında meydana gelen Türk-Moğol boylarının Uzak Doğu'dan batıya doğru büyük göçleri hakkında el-Birunî ve el-Avfi'nin bölük pörçük bilgilerine dayanılarak yapılmıştır. Bu göçler hakkında diğerlerine nispeten daha ayrıntılı bilgiler, Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın şahsi hekimi el-Marvezî'nin (XII.yüzyıl) *Tabâyi'u'l-Hayevân* adlı eserinde yer almaktadır. Adı geçen kaynak 1942 yılında şarkiyatçı V. Minorskiy tarafından ilim dünyasına tanıtılmış olup, adı geçen eserdeki Türk, Çin ve Hindistan tarihi ve etnografyasıyla ilgili kısımlar yayınlanmıştır.

Bahsi geçen dönemle ilgili olarak *Kay* boyunun kökeni ve göçleri meselesinin açıklığa kavuşturmak için el-Marvezî'nin verdiği bu bilgileri kıymetlidir. el-Marvezî'nin eserinde *Kay* boyu ile ilgili şu bilgilere yer verilir:

“Bunların (*Türkler*) arasında Kun denilen bir grup (*boy*) var, Kıtay ülkesinden geldiler, Kıtay Han'dan korkuyorlardı. Onlar Nasturi Hristiyanlardı. Yetersiz otlaklar yüzünden bölgelerini terk ettiler. Bunlardan biri Harezmsah İkinci ibn Koçkar idi. Kunların ardından *Kay* denilen bir halk geliyordu. Bunlar onlardan (*Kunlardan*) daha kalabalık ve daha güçlüydüler. Bunlar Kunları otlaklardan uzaklaştırdılar. Kunlar Şarı ülkesine, Şarı da Türkmen ülkesine göç ettiler. Türkmenler Oğuzların doğu topraklarına, Oğuzlar da Ermeni (*Karadeniz*) Denizi civarındaki Peçeneklerin topraklarına göç ettiler (Minorskiy, 1942, p. 29-30).

Rus Türkolog S. G. Klyastorniy, el-Marvezî'nin bu bilgilerini diğer tarihi kaynakların verileriyle karşılaştırarak *Kunların* Oğuz-Tele konfederasyonunda önemli bir yer tutan en eski Türkçe konuşan boylardan biri olduğunu belirtir. Uygur Kağanlığı'nın 840 yılında yıkılmasından sonra Moğolistan'ın doğusuna kaçmışlar ve kısa süre sonra Kidan Devleti (Liao) etkisi altına girmişlerdir. Ancak Kidan Devleti (Liao) tarafından ne zaman ve hangi olaylar sonucu Moğolistan'dan çıkarıldıkları bilinmemektedir. Fakat el-Birunî'de *Kunlar*, *Kaylar* ve Yenisey Kırgızları ile birlikte anılmaktadır (Klyastorniy & Sultanov, 2009, s. 157-159; Karatay & Özel, 2019, s. 538).

Sinolojik çalışmalarda *Kaylar* genellikle *Shiwei* boy birliğinin Moğolca konuşan *Si'*ler ile özdeşleştirilir. Özellikle K. Wittfogel ve P. Pelliot bunların kökenini *Siyenpi*, *Sirbi* veya *Siroi* boylarının Proto-Moğol konfederasyonuna bağlamaktadır (Wittfogel & Chia-Sheng 1949, p. 84-90).

Kay ve *Kun* boylarının batıya doğru göçleriyle ilgili ayrıntılı görüşlere, el-Marvezî ve el-Mesûdî eserlerini, Çin kaynaklarındaki *Kay/Si* boyu hakkındaki bilgileri titizlikle analiz eden Kazakistanlı sinolog Yu. A. Zuyev'in makalesinde rastlanmaktadır (1960, s. 93-140). Yu. A. Zuyev, Çin vesikaları yanı sıra Arap tarihçi ve coğrafyacı el-Mesûdî ile Bizanslı tarihçi Konstantin Porphyrogenitus'un verdiği bilgilere dayanarak bu göçün iki aşamalı olduğunu belirtir. Birinci göç, diğer konargöçer boylar tarafından yenilgiye uğratılan *Kunların* batıya doğru ilerlemesiyle başlamıştır. Kısa süre sonra, daha doğuda yaşayan yeni bir boy olan *Kaylar* da bunlara dâhil olmuştur. Her iki aşama da Kuzey Çin konargöçer çevresinde meydana gelen ciddi etnik ve siyasi yeniden gruplaşmalardan kaynaklanmıştır.

Yu. A. Zuyev, bu iki boyun kullandığı boy tamgalarını eski Çin kaynaklarının verileriyle karşılaştırmalı bir çalışmaya tabi tutarak *Kay* ve *Kun*'ların Çin vesikalarında bahsi geçen *Kay* (Xi) ve *Hun* (Kun) boyları ile özdeşliğini göstermiştir. Bu bağlamda *Kunların*, *Xiongnu-Hun* ve ardından Uygur birliklerinin ana boylarından biri olduğunu öne sürer (1960, s. 133). Bu bilgilerden hareketle, 840 yılında kuşkusuz *Kunların* da dâhil olduğu Uygur boylarının önemli bir göçünün Uygur Kağanlığı'nın yıkılması neticesinde gerçekleştiğini iddia eder. Bundan sonra Uygur birliğinin bir parçası olan on beş boy batıya doğru Beşbalık'taki Karluklara sığınmışlardır.

Bundan yedi yıl sonra 847'de, Doğu Moğolistan'daki Kidan boyları arasındaki siyasi karışıklıklar sırasında, *Kay* boyunun bir kısmı da bölgelerini terk etmek zorunda

kalarak batıya doğru Doğu Türkistan'daki Lobnor gölü yakınlarındaki Beyşan dağları bölgesine yer değiştirmişlerdir (Zuyev, 1960, s. 133-134). Bunun nihayetinde Doğu ve Batı *Si/Kay*'leri ortaya çıkmıştır. Ancak Çin kaynaklarında göçün daha sonraki seyrine dair bir bilgi mevcut değildir. Fakat Yu. A. Zuyev, el-Marvezî'nin verdiği bilgilere dayanarak bunun ikinci aşamasının *Kun* ve *Kay*'ın Beyşan'ın kuzeybatısındaki toprak kavgaları sonucu göçün ikinci aşamasının başlangıcını işaret ettiğine inanıyor ve göç hareketine yeni bir boy *Şarı*'ların da dâhil olduğunu ifade eder. Neticede *Şarı*'lar Türkler ve Oğuzların ülkesi olan Yedisu bölgesine doğru gitmişlerdir (1960, s. 133-134).

Buradan hareketle, *Kay* boyundan ayrı bir grubun batıya göçünün kademeli olarak iki aşamada gerçekleştiği, ilk göçlerinin IX. yüzyılın ortalarında başladığı ve ikinci dalganın çok daha sonra, büyük olasılıkla el-Mesûdî (10. yy.), el-Birunî (11. yy.), el-Marvezî (12. yy.) ve el-Avfi'nin (13. yy.) eserlerinde yansıtıldığı üzere Moğolistan'ın kuzey doğusundaki Kidan (Liao) Devleti'nin yükselişiyle bağlantılı olduğu belirtilebilir.

S. G. Klyastorniy'in görüşüne göre, Çin kaynakları VII. yüzyılın başlarında Türkçe konuşan *Tele*lerin bir parçası olan *Ak Si*'lerden defalarca bahsetmektedir. Klyastorniy, hipotezinin kanıtı olarak, Kâşgarlı Mahmud'un *Kaylar* bir Türk boyundan biri olduğunu, ancak kendi lehçelerine sahip olduklarını da söylediğini aktarır. S. G. Klyastorniy bu iki büyük boyun sonraki tarihi hakkında XI. yüzyılın ilk yarısında, bir zamanlar *Tele* konfederasyonunun bir parçası olan *Kun* ve *Kay*'ın Kidanlar tarafından Moğol bozkırlarından sürüldüğünü ve Batı Sibiry'a, Kuzey Cungiya'ya ve Kuzey-Doğu Yedisu bölgelerine doğru ilerlediklerini belirtir. Orada başka bir Türk boylarının grubu olan *Şarılar* ve *Basmıllar* ile birleşmişlerdir. Orta Asya boylarının geleneksel göç yolu boyunca *Kun* ve *Kay*'lar yavaş yavaş Kıpçaklarla birleşmiş ve nihayetinde *Kunlar-Komanlar* ve *Şarı-Kumanlar* gibi iki ana grup ortaya çıkmıştır (Klyastorniy & Sultanov, 2009, s. 152-158; Taşağıl, 2013, s. 339).

Bu bağlamda, tarihçi V. Tişin'in *Ak Si* boy birliğinin dilsel bağları üzerine yazdığı bir makalesi oldukça dikkat çekicidir. V. Tişin, E. J. Pulleybank'ın transkripsiyon sistemini kullanarak, özellikle Türk kökenli yabancı dillerin belirli seslerinin ve ses komplekslerinin Orta Çince transkripsiyonundaki aktarım modellerini göstermiştir. Tişin'in araştırmalarına göre, *Ak Si*'ler VIII. yüzyılın başlarında Toli ve Kerulen nehirleri bölgelerinde *Si* konfederasyonunun batı tarafında yaşamışlar ve eski Türk boyları olarak bilinen *Buku* ve *Bayırkuların* komşuları olup, Türkçe konuşmaktaydılar. Bunların boy isimleri ve yöneticilerin şahsi isimleri bu duruma delil teşkil edebilir (Tişin, 2018, s. 279-287; Taşağıl, 2021, s. 168-169, 171). V. Tişin buna dayanarak Orta Asya'nın doğu kesimlerinin esasını dil faktöründen öte siyasi birliğin bulunduğu Türkçe ve Moğolca konuşan unsurların tek boy birliği çerçevesindeki etkileşimi konusuna daha fazla dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece, S. G. Klyastorniy'in *Ak Si* boy birliğinin eski Türk konfederasyonu *Tele*'ye ait olduğuna dair yukarıda belirtilen teorisi, V. Tişin'in filolojik çalışmalarıyla desteklenmektedir.

İngiliz Türkolog G. Clauson'un çalışmasında da eski Türk etnik grupları ve sosyo-siyasi teşekküllerinin araştırılmasına yönelik benzer bir yaklaşım önerilmiştir. Türklerin en eski tarihi üzerine yaptığı çalışmasında, Hunlardan başlayan Türk

topluluklarının boy yapısındaki değişimin dinamiklerini inceleyerek, zamanla küçük parçalardan büyük boyların nasıl oluştuğunu ve bunlardan birinin baskın bir güç olarak diğerleri üzerinde nasıl yükseldiğini ortaya koyar. Buna daha sonraki dönemlerdeki Kırgızları örnek olarak belirtmekle birlikte en eski dönemlerde Kırgızlarla akraba olmayan Kıpçak ve Töles gruplarının yer aldığını gösterir. Ayrıca Oğuz boyu *Kun*'un adının bir zamanlar Çin kaynaklarında Hun olarak geçtiğini ve bunun büyük olasılıkla baskın bir Hun boyu olan *Kun*'lar olduğunu öne sürer. Daha sonraki zamanlarda hâkimiyet Hunlardan Siyenpilere (Xianbi) ve onlardan Juan-Juanlara ve daha sonra ikincisinden Türklere geçtiğinde, bozkır nüfusunun bileşiminde önemli bir değişiklik olmadığı görülür (Clauson, 2002, p. 7-8).

G. Clauson'un bu görüşü, eski Orta Asya tarihinde siyasi bir güç olarak ortaya çıkan boyun veya birlik adının genellikle bu birlik tarafından kurulan bir boy konfederasyonunun adı olduğunu öne süren Amerikalı Türkolog P. Golden tarafından da desteklenmektedir. Bu siyasi birlik dağıldığında, yeni bir ortaya çıkan güçlü boyun veya birliğin adı ön plana çıkar veya konfederasyonun eski adı yeniden biçimlendirilir (Golden, 1992, p. 4-5).

Kayı ve *Kay* gibi birbirinden tamamen farklı görünen bu iki boyun kökeni meselesi üzerine, Amerikalı Sinolog ve Mogolşinas Christopher Atwood'un *Kay* boyunun tarihsel kökleri ve eski Hun İmparatorluğu'ndaki yeri üzerine yaptığı çalışmalara ışık tutmaktadır. Atwood'un çalışmasında şu bilgiler verilir:

"Orta Asya devletlerinin çoğu hanedanının ikili hatta üçlü isimleri vardı (1.hânedan isimleri, 2. elit etnonimi, 3. tabi boyların isimleri). Hunnu/Sunnu, Çin'in kuzey göçebeleri için ancak Mete Şanyu'nun hükümdarlığından sonra ortak isim olmuştur. Bu dönemden önce, Çin kaynaklarına göre, tüm kuzey göçebe boyları kolektif Hu terimiyle anılırdı. Hunnu adı bir hanedan adı ya da yönetici elit için kullanılan bir isimdir. Hunnu terimi, Hunnu seçkinlerine bağlı boyların yaşadığı Ongi Nehri'nin eski adının Çince biçimidir. Dolayısıyla Honai ya da Ongi, Sanskritçe'de Huna ve Yunanca'da Honai. Hunnu siyasi sistemi İskitlerden/Saklardan miras kalmıştır. Üç isim Xiongnu İmparatorluğu ile yakından ilişkilidir: 1. Liuandi sülale adı; 2. Xiongnu imparatorluk veya hanedan adı; 3. Hu/Qai-etnonim, bunlar güney Gobi bölgesindeki tabi boylar için ortak bir isimdi. Daha sonra Tabgaç döneminde, İç Moğolistan'da yaşayan Kumo-Si ve Kuzey Shanxi'de yaşayan Ji-Hu olmak üzere iki Hu boyu grubu kendilerini Qai etnonimi ile adlandırmaya başlamıştır" (Atwood, 2015, p. 039-055; "Hun" adının değişik isimleri ile ilgili olarak bk. Bahar, 1994, s. 239).

Ch. Atwood diğer bir makalesinde, Reşidüddin'in "Câmi't-Tevârih" adlı eserindeki bilgilere atıfta bulunarak, bu yazarın XIV. yüzyıldaki Moğol toplumunu, XIII. yüzyılın ilk yarısında Cengiz Han ve onun soyundan gelenler tarafından fethedilen Orta Asya'nın özellikle Moğol boyları ve Moğollaşmış Türk boylarından oluşan heterojen bir devlet olarak tanımladığına işaret etmektedir (2014, p. 514-534).

Kay'ların (*Si/Xi*) etnik kökenlerinin aydınlatılması konusunda S. G. Klyastorniy'in VII. yüzyılın başlarında Türk bir boy birliği olan *Teles*lerin bir parçası olan *Ak Si*'ler hakkındaki görüşleri oldukça ilgi çekicidir. Gerçekten Çin kaynakları, *Teles* boy birliğinin bir kolu olan hem *Si* boyundan hem de *Ak Si*'den sık sık bahsetmektedir. Rus

Sinolog A. G. Malyavkin'in verdiği bilgilere göre, *Kumo-Si*'lerin Laohae nehri vadisinde konargöçerler olarak yaşadıklarını belirtir. Bunların kuzeyinde başka bir *Ak Si* (Tatabi) yaşıyorlardı. Bahsi geçen *Ak Si*'ler, A. G. Malyavkin'e göre, *Bayırkı* boyunun doğusunda yaşıyorlardı. Çin kaynaklarında daha önce *Didouyu* (Tatar) olarak bilinmekle birlikte eski Göktürk metinlerinde *Tatabi* olarak da bahsedilmekteydiler (1989, s. 35, 121-122). Diğer bir Rus Sinologu Biçurin'in çalışmalarında Çin kaynağı *Chiu T'ang-shu*'da Batı'ya göçlerin ilk aşamasından önce Uzak Doğu *Kay/Si* boyunun sosyo-politik durumuna ilişkin ayrıntılı bilgiler verilmiştir (1998, s. 378-383). Ayrıca burada şunu da belirtmek gerekir ki F. Köprülü 1944 yılındaki diğer bir *Kay Kabilesi Hakkında Yeni Notlar* adlı çalışmasında şöyle bahseder: “*edebi ve tarihi kaynaklarda bunların daima Tatarlar ile beraber zikredilmeleri, bu iki zümrenin etnik bakımdan belki birbirine yakın oldukları tarzında izah olunabilir.*” (Köprülü, 1944, s. 433).

Dolayısıyla, daha VII. yüzyılda *Kay/Si*'nin bir kısmı, daha sonra Oğuz boylarının ataları olan eski *Tele* boylarının konfederasyonu ile bütünleşmiştir. Görünüşe göre, en azından o dönemde, *Kayıg* adı altında giderek bağımsız büyük Oğuz boylarından biri haline gelen ayrı bir *Kay* grubunun ayrılığı, ilk olarak XI. yüzyıldaki Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânü Lügâti't-Türk*'ünde kaydedilmiştir (2005, s. 858).

Moğolistan'ın doğusunda kalan *Si* (*Kay*) grubu daha sonra, IX. yüzyılın ortalarında Kidan Devleti'nde (Qitan) meydana gelen karmaşık askeri ve siyasi süreçlerin bir sonucu olarak, muhtemelen X. yüzyılın ortalarında kademe kademe batıya göç etmişler ve bu durum Müslüman yazarları el-Birunî, Kâşgarlı Mahmud, el-Avfî ve el-Marvezî'nin eserlerinde *Kayı*, *Kayıg*, *Kay* gibi olarak yansıtılmıştır (bk. Köprülü, 1944, s. 421-452).

Karahanlı hükümdarı *Gazi Arslan Tegin*'in *Yamar* (Ob') nehrinin doğusunda yaşayan *Basmıllar* ve *Yabakular* gibi gayrimüslim “Büyük Yılan Budraç” komutasındaki Türk boylarına yaptığı savaşı anlatan Kâşgarlı Mahmud'un eserinde neden *Kun* boyunun bulunmadığı ve onunla birlikte şimdiye kadar bilinmeyen bir “yılan halkının” ortaya çıktığı sorusunun orijinal çözümü S. G. Klyastorniy'in eserinde verilmiştir. Bilim adamı, el-Birunî, el-Avfî, el-Marvezî ve Kâşgarlı Mahmud'un ilgili alıntılarının XI. yüzyıl Ermeni tarihçisinin bilgileriyle karşılaştırmalı analizinin bir sonucu olarak tespit etmiştir. el-Birunî, el-Avfî, el-Marvezî ve Kâşgarlı Mahmud'un ilgili anlatımlarının XI. yüzyıl Ermeni tarihçisi Edessalı Mathew'in “yılan halkının” *Sarı* veya *Sarışın* halka saldırısı hakkındaki bilgileriyle karşılaştırılması, sadece *Yabaku* boyunun “büyük yılan” olarak adlandırılan bir lideri olduğu ve bu durumda “yılan halkının” açıkça *Yabaku* ile ilişkili olduğu sonucuna götürmektedir (Klyastorniy & Sultanov, 2009, s. 157). Aynı zamanda, S. Klyastorniy, Edessalı Mathew'in eserinde ve Kâşgarlı Mahmud'un Karahanlı hükümdarının kâfir Türklere gazasıyla ilgili yukarıda bahsedilen eserinde, *Kun* boyundan bahsedilmediğini, hatta *Kun*'ları topraklarından süren daha büyük *Kay* boyundan bahsedilmediğini dikkate almıyor. Ancak S. Klyastorniy, Kâşgarlı Mahmud'un eserinde *Kun* boyunun adının başka bir terimle değiştirilmesinin nedenini kendisi açıklamaktadır. Ona göre, uzun ve dağınık saçlı veya karışık yünlü insanlara veya hayvanlara aşağılayıcı bir lakap olan *Yabaku* ismi verilmiştir. Edessalı Mathew'in eserinin bağlamına ve Çin kaynaklarına göre *Kay*

boyunun da yılan tamgasını kullandığına dayanarak “yılan halkı” denilmesi ve Kaşgarlı Mahmud’un eserinde liderlerine “Büyük Yılan Buka Budraç” olarak adlandırılmaları bilgisini karşılaştırmasını önerebiliriz. *Kun*’lar, büyük olasılıkla *Kaylar* ile ittifakta Karahanlı ordusuna karşı çıkmışlardır. Kaşgarlı Mahmud’un *Dîvânu Lüğâtî’t-Türk*’ündeki Türk boyları listesinden de anlaşılacağı üzere, *Yabaku* ve *Kaylar* bir birine yakın komşular olarak görünüşe göre yakın coğrafi ve soy bağları vardı. XI. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen *Kay* boyunun bu son göçü, büyük olasılıkla Batı Sibirya, Güney Ural ve Güney Rusya bozkırlarından Doğu Avrupa’ya doğru uzanmıştır. Çünkü Rus kroniklerinde ve bunların halk bilimi rivayetlerinde “yılan halkı” ve bu halkın lideri olarak bilinen *Tugarin Zmey Gorınıç*’tan (Türk Yılan Gorınıç) sıkça bahsedilmektedir (Golden, 1990, p. 256-284).

Yukarıda anlatılanları özetlemek gerekirse, J. Marquart ve F. Köprülü’nün kendi zamanlarında, XIV. yüzyılda Anadolu’da Osman Devleti’ni kuran ve Osmanlı Devleti’nin üst yönetici sınıfı haline gelen *Kayı* boyunun kökenleri hakkında tartıştıklarını belirtmek gerekir. Bu nedenle J. Marquart, bazı Müslüman kaynakların (Birunî, Avfi) verdikleri bilgilerine dayanarak Oğuz boyu *Kayılar* hala İran’dayken, Kidan Devleti’nin (Qitan Liao) baskısına maruz kalan bazı Türk ve Moğol boylarının batıya doğru göç akışı içinde, XII. yüzyılın ilk yarısında Horasan üzerinden Anadolu’ya ulaşan Türkleşmiş Moğol *Kayılar*ın torunları Osmanlı hanedanının kurucuları olduğunu ileri sürmüştür. Bu hipoteze karşı çıkan Türk oryantalist F. Köprülü, geniş kaynak yelpazesinin titiz analizine dayanarak Marquart’ın görüşlerinin temelsiz olduğunu ikna edici bir şekilde ortaya koyarken yazılı kaynaklardaki somut mesailer örneğinde *Kayı* boyunun XI. yüzyılda Selçuklu Devleti’nin bir parçası olarak Anadolu’ya göç ettiğini kanıtlamaya çalışmıştır.

J. Marquart ve destekçileri (A. Z. Togan, J. Nemeth vb.) Osmanlı hanedanının kurucularının tamamen Moğol kökenli olduğunu savunurken, F. Köprülü ve destekçileri (W. Barthold, P. Pelliot ve diğerleri) Oğuz boyu *Kayıg* ile çoğu araştırmacının Moğol boylar çevresine atfettiği *Kayı* boyu arasındaki bağlantıları kesinlikle reddetmiştir. Türk tarih araştırmalarının önde gelen modern akademisyenlerin, Sinologların ve Moğolşinasların yukarıdaki kaynak bilgileri ve sonuçlarını gösterdiği gibi, her iki ünlü Türkolog ve destekçilerinin kategorik sonuçları zaman testine dayanmamaktadır.

Aslında, hem Oğuz boyu *Kayıg* hem de XI. yüzyıldaki Türkolog Kaşgarlı Mahmud’a göre Türk boyu olan *Kayılar* komşuları Moğol boylarının dilini bilmekle beraber Türkçe konuşmaktaydılar. Bunlar Hunlar döneminde, ortak adı *Kay* olan Doğu Asya’nın bu ilk konargöçer imparatorluğunun nüfusunun büyük kısmını oluşturuyordu. Daha sonra, Göktürk Kağanlığı’nın yükselişi sırasında, Çince adı *Si* (Bai Si) veya *Kumo-Si* olarak bilinip, *Kayılar*ın bir kısmı yavaş yavaş Oğuz boy konfederasyonuna entegre olmuştur. Bu bağlamda, Oğuzlardaki *Kayıg* boyunun kökeninin çok eskilere dayandığı ve etnik kökeninin Hun Devleti’nde adı geçen *Kay* nüfusu ile bağlantılı olduğu ileri sürülebilir.

Türkistan'da *Kayı/Kayıg/Kay* Boyunun İzleri

Kay ve *Kayıg* boyunun kalıntıları hakkında bilgilere Orta Asya'nın çeşitli bölgelerinde, Güney Sibirya'da ve Güney Rusya bozkırlarında kaya oymalarındaki tamgalarda, eski Rus kroniklerinde ve Türk topluluklarının boy şecerelerine rastlamak mümkündür (Ek 1, Ek 2). Avrasya'nın bu muhtelif bölgelerine yayılan *Kay/Kayı(g)* boyunun tamgası ile ilgili en eski veriler IX. yüzyıla ait Çin kaynağı olan *Tanghuyao* adlı eserde yer alır. Bu eserde Çin'in kuzey bölgelerinden Çin pazarlarına atlarını getiren Türk ve Moğol boylarının atları tamgalarıyla kaydedilmiştir (Zuyev, 1960, s. 93-140). Çince eserde *Kay* boyu ve atlarının tamga şekli hakkında şu bilgiler yer alır: *Si yiei(hai)*, varyantlar: *ku-mo-si (k'uo-may-γiei)*, *ku-zhen-si (k'uo-t'sien-γiei)*, vb.

Yu. A. Zuyev'in *Kay* boyunun *Tanghuyao*'da şu şekilde karakterize edildiklerine dikkati çeker: “*Si, belki de Syunnu'nun (Xiongnu) ayrı bir koludur. Bunların yaşadıkları bölgeler eski Siyenpi (Xian-bi) topraklarında, yani Dong-hu sınırları içindedir*” (1960, s. 129). Bu bağlamda, adı geçen Çin kaynağından alınan bilgilerden hareketle Ch. Atwood da Yu. A. Zuyev'in *Kay*ların Hun konfederasyonunun ayırt edici bir bileşeni olduğu görüşünü kanıtlamaktadır.

Burada, bilimsel literatürde yılan tamgası olarak bilinen *Kay* boyunun tamgasının yılan biçimi dikkat çekmektedir. Araştırmacılara göre, Altay ve Moğolistan'da bilinen yılan şeklindeki tamgalar bir bütün olarak VI. yüzyılın ikinci yarısından VIII. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır (Rogojinskiy & Çeremisin, 2019, s. 48-59; Ceylan & Günaşdı, 2019, s. 62-79). Yılan tamgasının bu tarihlemesi, genellikle Çin kaynağı *Tanghuyao*'da verilen *Si/Kay* boyunun yılan gibi tasvir edilen tamgasıyla örtüştüğü görülür. Kaya kabartmalarında ve kayalardaki diğer kutsal dinî objeler üzerindeki yılan tasvirli tamgaların izleri Moğolistan, Altay ve Yedisu bölgesine kadar uzanmaktadır (Ceylan, 2022, s. 95-96, 99, 261-272).

Sibirya ve Orta Asya Türk topluluklarının folklorunda bir yandan zekâyı, sevgiyi, iyiliği, diğer yandan nefreti, kötülüğü ve ölümü simgeleyen istikrarlı bir yılan kültü ortaya çıkar. Yılanın Orta Asya Türk ve Moğol halklarının on iki hayvan takviminde özel bir yere sahip olması tesadüf değildir (N. Ceylan, 2016, s. 409-421; A. Ceylan, 2022, s. 155-160).

Si/Kay boyunun en eski tarihini incelemek için Altay'daki Urkoş adlı yerde en az beş yılan tamgasının tasvir edildiği bir kaya paneli ve onun yakınında eski Türk ve Uygur hükümdarlarının unvanlarından bahseden Göktürk yazıtları da bulunmuştur (Ceylan, 2022, s. 95-96). Bu da araştırmacıları, bu paneli yılan tamgalarıyla Altay'daki eski Türk devletlerinin önemli askeri ve siyasi merkezlerinden birine bağlamasına olanak sağlamıştır (Tuguşeva vd., 2014, s. 77-84). Nihayetinde bu bölgenin güçlü bir boyun, eski Türk boy birlikleri çemberinden gelen *Si/Kay* olduğu varsayılabilir.

VIII. yüzyılın ortalarında Yedisu bölgesinde Türgeş ve Oğuz boyları arasında yakın etno-kültürel bağların olduğu görülür. Bu da son zamanlarda Kazakistan'daki Qotır vadisinde bulunan Türgeş boylarının tamgaları ile ayrı Oğuz boylarının tamgalarının yan yana çizildiği kaya oymalarında rastlanmaktadır. Bu eşsiz kaya sanatları sadece Oğuzların bir kısmının VIII. yüzyılın ortalarında Yedisu'nun batısındaki varlığını göstermekle kalmayıp, aynı zamanda Karlukların “On Ok Bodun” topraklarına doğru

kitleler halindeki göçü sırasında, Türgeşlerle olan müttefik ilişkilerini de bir nevi de olsa yansıtmaktadır (Rogojinskiy, 2019, s. 266).

Oğuz boyu *Ḳayıḡ*'ın yılan tasvirli olmayan ve Kaşgarlı Mahmud'da da verilen yeni tamgasının en eski izleri Türgeş ve Karluk Kağanlıklarının hanedan sikkelerinde (Ek 3a-3b-3c) ve Türgeş Kağanlığı döneminde hâkimiyeti altında bulunan Tanrı Dağlarının kaya kabartmalarında bulunmaktadır (Belek, 2021b, s. 116-117; Divan Lugat at-Turk, 2005, s. 93; Ceylan, 2022, s. 101).

Daha sonra Oğuz boyu *Ḳayıḡ*'ın kendi tamgası haline gelen bu |Y| gibi tamganın çeşitli varyantları (Duran & Baş, 2018, s. 526), merkezleri Yedisu olan Batı Göktürk Kağanlığı dönemi sikkelerinde oldukça sık görülür (Ek 3a-3b-3c). Tarihçi K. Belek tarafından 2019-2023 yılları arasında yürüttüğü saha araştırmalarında Isık-Göl'ün Teskey Ala-Too dağları eteklerinden Göktürkler dönemine ve ayrıca, daha sonra kaynaklarda *Ḳayıḡ*lara ait olduğu bilinen tamgaya benzer çeşitli yılan tipi simge ve tamgaların versiyonları bulunmuştur (Ek 4a-4b, Ek 5a-5b). Ek 4a-4b'de verilen tamganın üst kısmında Arap harfleriyle yazılan كُ *kū* sözü Kaşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lûgati't-Türk* adlı eserinde şöyle tanımlanır: "*kū* insanlar arasındaki şöhet. Bundan külüḡ bilge denir; şöhet sahibi akil ve bilge demektir" (2014, s. 439). Buna yanı sıra *kū* sözü Orhon'daki Göktürk yazıtlarında da aynı anlamda "şan, şöhet, ün" olarak geçtiği görülür (Tekin, 2010, s. 156; Belek, 2021a, s. 469).

Yedisu bölgesindeki Türgeş Kağanlığı döneminin paralarındaki Oğuz boyu *Ḳayıḡ*'ın tamgasının yukarıdaki görünümünü, nümizmatlar VIII. yüzyılın ikinci yarısı - IX. yüzyılın ortaları olarak tarihlendirirler. Bu da X. yüzyılda Türgeşlerin yerine gelen Karahanlıların arasında "aracı" olan Karluk *Arslanid* hanedan ailesi ile ilişkili olmalıdır (Babayarov & Kubatin, 2016, s. 85-100; Nastiç, 1989).

Bu tamganın kaya resimlerinde ve Yedisu sikkelerinde görülmesi, İkinci Doğu Göktürk Kağanlığı'nın çöküşü ve Uygur Kağanlığı'nın yükselişiyle birlikte Karluk ve Basmıl boylarının batıya doğru büyük bir göçünün gerçekleştiği VIII. yüzyılın ikinci yarısında Karlukların Batı Moğolistan'dan bu bölgeye göç etmeleriyle bağlantılıdır. Görünen o ki, bahsi geçen boy birliklerinin genel göç akışında *Si/Ḳay* boyuna ait bazı gruplar, bu dönemde Türgeş hükümdarlarından iktidar Karluk *Arslan* hanedanının eline geçtiği Türgeş Kağanlığı'nın ciddi iç ve dış baskıların ağırlığı altında dağılmakta olduğu dönemde Yedisu bölgesine göç etmişlerdir. Ortaçağ konargöçerlerinin muhteşem kaya sanatı göz önüne alındığında, tamga sembollerinin aile veya soy tanımlamasının tarihsel bir gerçeği tespit etmekle eşdeğer olduğu belirtilebilir.

Kaya oymalarındaki yukarıdaki tamgalara ve Türgeş hükümdarlarının adına basılmış sikkelere dayanarak, bir zamanlar *-Tele Oğuz-* boy konfederasyonunun bir parçası olan *Ḳay* boyunun belirli bölümleri Yedisu'ya VIII. yüzyılın ikinci yarısında geldikleri, Yu. A. Zuyev'in iddia ettiği IX. yüzyılın ortalarında *Ḳay*'ın Batı yönündeki göçünün ilk aşamasından çok daha öncesinden gerçekleştiği ortaya çıkar. Bu nedenle, ilk etabı VIII. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen *Ḳay* boyunun doğudan Yedisu'ya göçünün dört aşamasından bahsedebiliriz. İkinci ve üçüncü aşamaları ise bu boyun bazı bölümlerinin Batı'ya doğru göç etmesini tetikleyen Uygur Kağanlığı'nın çökmesiyle ilişkilendirilmiştir. İşte IX. yüzyılda *Ḳay* boyunun büyük kısmının Yedisu

Karlukları ile birleşmesi, Yedisu Karlukların hükümdarı *Qadır Kül Bilge Yabgu*'ya 840 yılında Karluk Kağanlığının kurulmasına ve kendini *Kagan* olarak ilan etmesine yol açmıştır.

Yeni Karluk Kağanlığı çerçevesinde, Yedisu bölgesinin yerlileri *Türgeşler* ile Doğu'dan gelen Türk akraba boyları, *Karluklar* ve *Oğuz-Kaylar* arasında bir bütünleşme meydana gelmiş ve bunlar yeni buldukları topraklardaki güçlerini yasallaştırmak için eski *Türgeş* devleti hükümdarlarının tamgalarını yeni bir hâkimiyet kimlik sembolü olarak almaya başlamışlardır. Daha sonra, Fuad Köprülü'nün eserlerinde genişçe izah edilen *Oğuz* boyları *Kayı(g)*ların da içlerinde bulundurduğu *Oğuz-Selçuklu* boylarının göçü Yedisu'dan Sırderya'nın orta mecrasına ve Aral Denizi bölgelerinden İran üzeri ile Anadolu'ya doğru gerçekleşmiştir. Nihayetinde *Oğuz-Selçuklu* boylarından biri olan *Kayı(g)*, Osmanlı Devleti'nin kurucu hükümdar hanedanlığını oluşturdukları görülür (Gömeç, 2004, 118).

Kay boyunun belli bir kısmı, *Göklen* adı altında büyük bir aşiret birliği olarak Türkmenlere katılmışlardır. Ebü'l-Gazi Bahadır Han'ın "Şecere-i Terâkime" adlı eserine göre, *Göklenler* efsanevi *Oğuz Han*'ın torunu *Kay Han*'ın soyundan gelmektedir. Etnografik verilere göre, eski zamanlarda *Göklenler Kay* olarak adlandırılıyordu ve başka bir Türkmen boyu *Mukri* ile yakından ilişkili olduğu görülür (Karpov, 1925, s. 3-4; Kononov, 1958, s. 55-56; Ataniyazov, 1999, s. 1, 4, 6-10, 13, 17-18).

Arap tarihçi el-Avfi'nin eserinde *Mukri* boyu Kidan Devleti'nin (Qitan Liao sülalesi) Uzak Doğusundaki *Kay* boyunun yanında zikreder. Görünüşe göre *Göklen* (*Kay*) ve *Mukri*'nin (diğer adı *Kun*) ataları, Liao Devleti'nin dağılmasının ardından XI. yüzyıl - XII. yüzyılın ilk yarısında gerçekleşen Moğol ve Türk boylarının batıya doğru göçünün genel akışı içinde Türkistan topraklarına doğru göç ettikleri bilinir (Pelliot, 1920, p. 135).

Türkistan'daki (Yedisu) *Kay* boyunun kalan kısımları daha sonra Çağatay ulusu ve Moğolistan devleti sırasında en güçlü *Duglat* boyuna katıldıkları görülür. XVI. yüzyılın başlarında Türkistan'daki Moğolistan Devleti'nin (1348-1570) çöküşünden sonra *Kayduulat* (*Kay* ve *Duglat*) çifte adı altında Kırgızların *Sayak* boyunun bir parçası olmuşlardır (Mokeyev, 2010, s. 49; Abramzon, 1990, s. 480).

Kırgız tarihçisi Belek Soltonoyev'in verdiği bilgilere göre, XVII. yüzyılın ilk yarısında Kırgızların *Alakay* isimli boyu *Tursun-Han* ile *İşim-Han* arasındaki kan davasıyla ilgili siyasi olayların bir sonucu olarak *Kataganlar* ile birlikte Pamir Dağları Afganisat'a doğru göç etmişlerdir (Soltonoyev, 2017, s. 115). Belki günümüzde *Loqay* (*Lakay*) adıyla bilinen Pamir Dağları eteklerindeki Türk kökenli boyların çeşitli zaman zarfında Tanrı Dağlarından giden *Alakay* boyunun aynısı olasılığını tahmin etmek mümkündür. *Loqay* boyunun kökeni araştırmalarında tanınmış bilim adamı B. H. Karmışeva'ya göre, *Loqay* boyunun Kırgızların boy adlarının analizine dayanarak, *Loqayların* Kırgızlar ile arasında yakın etno-kültürel bağların olduğunu tespit etmiştir (1952, s. 11-29). *Loqay* adının "(Lo)Lu" kısmı bu boyun eski tamgasının ismini taşıyan yılan adı olması muhtemeldir. Çünkü Kâşgarlı Mahmud'un verilerine göre, Türkler XI. yüzyılda yılan adına *Lu* dedikleri de bilinir (Divan Lugat at-Türk, 2005, s. 334).

Kay boyunun göç hareketinin dördüncü ve son aşaması, Uzak Doğu'da Kidan Devleti'nin (Liao) XI. yüzyılın sonları XII. yüzyılların başlarında dağılması ve Kidanların baskısı altında *Kay* ve *Kun* boylarının Batı'ya doğru göçü ile ilintilidir. Nihayet onların günümüz Kazakistan, Ural, Güney Rusya ve Doğu Avrupa'nın bozkırlarında yerleşmesiyle sona ermiştir. Bu uçsuz-bucaksız geniş sahada *Kıpçak* boylarının oluşumunda da önemli katkı sağlamışlardır (Pelliot, 1920; Togan, 1941; Golden, 1990; Klyashtorniy & Sultanov, 2009; Karatay & Özel, 2019).

Sonuç

Böylece J. Marquart ve F. Köprülü'nün Oğuz boyu *Kayı(g)* ile Uzak Doğu boyu *Kay* arasında herhangi bir akrabalık bağlantıların bulunmadığına dair iddialarına rağmen, aslında her ikisi de eski Hun boy birliğinin büyük bir kolu olan *Kayların* parçalarıdır. *Kayılar*, Doğu Asya'daki etno-siyasî süreçlerin gelişimindeki uzun bir tarihsel dönem boyunca, Büyük Hun Devleti'nin çöküşünden sonra, sırayla Xianbi Devleti (Siyenpi), Avar Kağanlığı, Tabgaç Devleti, Göktürk Kağanlığı'nın hakimiyetini tanımışken, en son olarak da Kidan Devleti'ne (Qitan Liao) dâhil olmuşlardır.

Kay adı, farklı tarihsel dönemlerde, karmaşık siyasi olayların bir sonucu olarak Çin tarihi kaynaklarında *Si (Xi)*, *Ak-Si*, *Kumo-Si*, Göktürk yazıtlarında *Tatabi*, *Tatar* isimleriyle verilmişken, Kaşgarlı Mahmud'un *Divanu Lughat'it-Türk* adlı eserinde ise coğrafi olarak birbirinden ayrılmış iki Türk boyu olan *Kayı* ve *Kayıg* etnonimleri ile değişik isimlerde adlandırılmıştır. Nitekim bu kabilenin boy tamgası da değişikliğe uğradığı görülür. Bu bağlamda görülüyor ki *Kayıların* boy tamgalarının en doğudaki teşekkülünde uzun süre *yılan* biçiminde kaldıysa, Tanrı Dağları topraklarındaki diğer Oğuz boylarına dâhil olan *Kayıg*ların batı gruplaşması ve bunun yanında da siyasi nedenlerle Mahmud Kaşgari'nin kompozisyonunda yansıtıldığı gibi, eski Türgeş hükümdarlarının hâkimiyet tamgalarını kullanmaya başlamışlardır. Bu aynı zamanda Arslanoğullarının Karluk Devleti içindeki yeni etnik bölgede iktidarlarını meşrulaştırma çabasına gidildiği görülür.

Bu Tanrı Dağları *Kayı(g)*ları, XI. Yüzyılda Selçuklu Devleti içindeki diğer Oğuz boylarının göçü sonucunda İran coğrafyası üzerinden Anadolu'ya göç etmişler ve daha sonra Osmanlı Devleti'nin kurucuları olmuşlardır. *Kayıların* Orta Asya'daki izlerine gelince günümüzde Kırgızlarda: *Kayduulat* (*Kayı* ve *Duulat*), Türkmenlerde: *Guy*, *Göklen*, *Mukri*, Pamir Dağları'ndaki Türk kökenli topluluklarda *Alakay*, *Loğay* ve diğer boylar arasında rastlanmaktadır.

Kidan Devleti'nin (Liao) çöküşüyle *Kayıların* Uzak Doğu'dan Batıya doğru son büyük göç aşaması XI. yüzyılda gerçekleşmiştir ve günümüz Kazakistan, Güney Rusya'dan geçerek Doğu Avrupa'da sona ermiş olup, Avrasya topraklarında Ogur-Oğuz ve Kıpçak gibi büyük etnik grupların ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Uzak Doğu'da ise yeni bir siyasi güç olarak Cengiz Han İmparatorluğunun temelini atmışlardır.

Extended Abstract

The present article considers debatable questions of the origin of the large ancient Turkic tribe *Qai/Qaiyg* based on a comparative study of the materials of archeology, epigraphy, numismatics, ethnography, and written sources about this tribe. A brief information of extensive historiography of this problem is given and published in Russian, English, French and Turkish languages.

The famous German Turkologist J. Marquart in 1914 published a fundamental work, where he identifies the Far Eastern tribe *Qai* with the Oghuz tribe *Ḳayı*, and on this basis concluded that *Ḳayı* is a Turkified Mongolian tribe *Qai*. In this context, the Turkey orientalist Fuad Köprülü published a comprehensive article in 1922, where he critically examined the arguments put forward by the German scholar. Drawing on a wide range of historical and literary sources for comparison, Köprülü effectively refuted Marquart's hypothesis - especially the assertion that the Oghuz tribe, specifically the *Ḳayı*, was of Mongol origin - demonstrating that it lacked any solid foundation. Subsequently, scholars such as Paul Pelliot, V. Barthold, D. Németh, A. Z. Velidi Togan and W. Eberhard participated in this debate to varying degrees.

The debate over the origins of the Ottoman dynasty persists among scholars in Turkey and Western countries. While Turkish scholars typically support F. Köprülü's viewpoint, several Western Turkologists continue to defend J. Marquart's hypothesis. A more detailed analysis of the information from the sources and conclusions of some modern scientists allows to make clarifications to the theory of the Turkologists J. Marquart and F. Köprülü about the absence of any kinship between the eastern *Qai* al-Biruni and al-Marwazī and the western *Ḳayı(g)* of Mahmud Kashgari. In fact, both these groups of *Ḳayı / Qai* already in the *Xiongnu Empire* era were a large ethno-political organization of predominantly Turkic speaking tribes, which divided in the whirlpool of political events and continuous migrations to eastern *Qai* and western *Ḳayı(g)*.

In Sinological studies, the *Qai* are often equated with the Mongolic-speaking *Xī* from the *Shiwei* tribal alliance. Specifically, K. Wittfogel and P. Pelliot associate their origins with the Proto-Mongolian *Xianbei* tribes, such as the *sarbi*, *sirbi*, or *sirroi*. This view is supported by Turkologist P. Golden, who traces the *Qai's* ethnic origins to the *Donghu*, the eastern neighbors of the *Xiongnu* confederation, which also included the *Xianbei*. Further details on the movements of the *Qai* and *Qun* tribes are presented in an article by sinologist Y. A. Zuev. As a result of a comparative study of the tamgas of these two tribes with the data of ancient Chinese sources, Y. A. Zuev shows the identity of the *Qai* and *Quns* with the *Xi/Qai* and *Xiongnu* tribes of Chinese chronicles and believes that the *Quns* were one of the main tribes of the *Xiongnu-Hun* and then *Uyghur* coalitions.

As a result of the analysis of the data from the complex of sources and literature, the main stages of the *Qai/Qaiyg* westward migrations that took place in the 6th - 11th centuries are clarified and their role in the formation of the Oguz, Turkmen and some Kyrgyz tribes is shown. The ancient serpentine tribe tamgas *Qai/Qaiyg* on stone boulders and rocks of *Semirechi'e* and their identification with the tamgas of the Turgesh and Karluk Khaganate rulers for the reasons of borrowing the Turgesh tamgas

as a new ethnopolitical self-identification, which were reflected in the composition “*Dīwān Lughāt al-Turk*” by Mahmud Kashgari, have been established. The traces of the *Qai/Qaiyg* remnants in the tribal compositions of the Kyrgyz, Turkmen and Turkic people in Tajikistan, which go back both to the Far Eastern grouping and to the *Semirechien* grouping of this large tribal union of East Asia of antiquity and early Middle Ages, have been revealed.

Kaynakça

- Abramzon, S. M. (1990). *Kirgızı i ih etnogenetiçeskiye i istoriko-kulturnıye sovyazi*. Frunze: Kyrgyzstan.
- Ataniyazov, S. (1999). Türkmen boylarının geçmişi, yayılışı, bugünkü durumu ve geleceği. *Bilig-10/Yaz'99*, 1-33.
- Atwood, Ch. P. (2014). Historiography and transformation of ethnic identity in the Mongol Empire: the Öng'üt Case, *Asian Ethnicity*, 15(4), 514-534. <https://doi.org/10.1080/14631369.2014.939333>.
- Atwood, Ch. P. (2015). The Qai, the Khongai, and the Names of the Xiōngnú, *International Journal of Eurasian Studies*, Vol. 2, 34-63.
- Babayarov, G. & Kubatin, A. (2016). Novye chteniya legend na monetah doislamskih pravitelei Semirech'ya. *Sogdiiskii sbornik*. Vyp. 3, Lambert Academic Publishing, 85-100.
- Bahar, H. (1994). Türkistan'ın coğrafi konumu ve ilkçağ kaynaklarına göre tarihi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (1), 233-244.
- Barthold, V. V. (1968). Raboty po istorii i filologii tyurkskih i mongol'skih narodov. *Sochineniya*. Tom. V. Moskva: "Nauka".
- Belek, K. (2021a). Tegerek Ala-Too'daki Göktürk tamgaları ve Göktürk kültürünün Türk-İslam yazıtlarındaki izleri. IX. Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bilge Tonyukuk Anısına. 1. Cilt, 465-472. Ankara: Türk Dil Kurumu, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yay. 1445/1, ISBN 978-975-17-5089-1
- Belek, K. (2021b). Türk-Moğol hânedan ve boy tamgaları ile Köktürk dönemi tamgalarına mukayeseli bir bakış. *Orhon Yazıtları ve Türk-Moğol İlişkileri*, 113-118. Bursa: Osmangazi Belediyesi Yay.
- Biçurin, N. İ. (1998). *Sobraniye svedeniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevniye vremena*. T.1. Almatı: Jalın baspası.
- Ceylan, A. & Günaşdı, Y. (2019). Türk bengutaş (şiveet ulan)'daki Oğuz tamgaları ile Cunni mağarasındaki tamga ve işaretlerin karşılaştırılması, *Prof. Dr. Fuat Sezgin Anısına Geçmişten Günümüze Türkistan: Tarih, Kültür ve Medeniyet Sempozyumu*. Ankara/Türkistan, 62-79.
- Ceylan, A. (2022). *Doğu Anadolu'da erken dönem Türk izleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Ceylan, N. (2016). Yağlıca Kalesi'nde Yılan Figürü ve Türklerde Yılan Simgesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (39), 409-421. <https://doi.org/10.21563/sutad.187001>
- Clauson, G. (2002). The early history of the Turkish-speaking peoples. *Studies in Turkic and Mongolic Linguistics*. Edmund Bosworth, Gerard Clauson. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203987551>
- Demirtaş, F. (1948). Osmanlı Devrinde Anadolu'da Kayıları. *Belleten*, 12(47), 575-613.
- Divan Lugat at-Turk*, (2005). al-Kashgari, Mahmud. Perevod, predislovie i kommentarii Z.-A. M. Auezovoi. Indeksy sostavleny R. Ermersom, Almaty: "Daik-press".
- Duran, R. & Baş, A. (2018). Oğuzların Kayı Boyu tamgasının Anadolu Türk mimari süslemesinde motif olarak kullanılması üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (43), 523-535. <https://doi.org/10.21563/sutad.510711>
- Eberhard, W. (1944). Kaylar Kabilesi Hakkında Sinolojik Mula'hazalar. *Belleten*, 8(32), 567-588. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ttkbelleten/issue/80297/1372251>
- Emecen, F. (2015). Kayılar ve Osmanlılar: sahte bir kimlik inşası mı?. T. Gündüz & M. Cengiz (Ed.), *Oğuzlar-Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri içinde* (s. 237-244). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud – Divânu Lugâti't-Türk-girişmetin-çeviri-notlar-dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Golden, P. B. (1990). The peoples of the south Russian steppes. *The Cambridge History of Early Inner Asia*, edited by Denis Sinor, Cambridge: Cambridge UP, p. 256-284.
- Golden, P. B. (1992). *An Introduction to the History of the Turkic Peoples. Ethnogenesis and State Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Gömeç, S. (2004). Oğuz Kağan'ın kimliği, Oğuzlar ve Oğuz Kağan Destanları üzerine bir iki söz. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23(35), 113-121. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000181
- İnalçık, H. (2007). Osmanlı Beyliği'nin kurucusu Osman Beg. *Belleten*, 71(261), 479-536. doi:10.37879/belleten.2007.479
- Karatay, O. & Özel, H. (2019). Oğuzlar ve Oğuz Yabgu devleti. (B. A. Gökdağ & S. Y. Gömeç & O. Karatay, yay.). *Ortak Türk Tarihi*, Cilt II, içinde (s. 529-564). Ankara.
- Karmuşeva, B. H. (1952). K voprosu o proishojdeniy lokaytsev. *Sovetskaya etnografiya*, No. 4. Moskova: Izdatel'stvo Akademii Nauk SSSR.
- Karpov, G. İ. (1925). *Plemennoy i rodovoy sostav turkmen*. Poltoratsk (Aşhabad): Narkomvnutdel Turkmensk. S. S. resp.,
- Klyashorniy, S.G. & Sultanov, T. İ. (2009). *Gosudarstva i narody Evraziyskih stepey, ot drevnosti k Novomu vremeni*. 3-e izd., ispr. i dop. SPb: Peterburgskoye vostokovedeniye.
- Kononov, A. N. (1958). Rodoslovnaya turkmen. *Soçineniye Abu-l-Gazi hana hivinskogo*. Moskva, Leningrad: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR, 1958.
- Köprülü, F. M. (1922). Anadolu'da İslamiyet, *Edebiyat fakultesi mecmuası*. Ayrı basım, 79-81. İstanbul: Yeni Matbaa,
- Köprülü, F. M. (1925). Oğuz etnolojisine dair tarihî notlar. *Türkiyat Mecmuası*, Cilt I, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, s. 185-211.
- Köprülü, F. M. (1943). Osmanlı imparatorluğu'nun etnik menşei meseleleri. *Belleten*, 7(28), 219-312. Ankara: TTK Basımevi.
- Köprülü, M. F. (1944). Kay Kabilesi hakkında yeni notlar. *Belleten*, 8(31), 421-452.
- Malyavkin, A. G. (1989). *Tanskıe hroniki o gosudarstvah Tsentralnoi Azii. Teksty i issledovaniia*. Novosibirsk: "Nauka".
- Marquart J. (1914). Über das Volkstum der Komanen. *Ostturkische Dialektstudien*. (Abhandlungen der Koniglichen Gesellschaft zu Gottingen. Philologische-historische Klasse. Neue Folge, Bd. XIII, N 1), W. Bang und J. Marquart. Berlin-Leipzig. p. 25-238.
- Minorskiy, V. (1942). Sharaf al-Zamân Tâhir Marvazî. *On China, the Turks, and India*. Arabic text (circa 1120) with an English translation and commentary by V. Minorsky, (James G. Forlong Fund, Vol. XXII.) pp. 170, 53. London: Royal Asiatic Societyç.
- Mokeyev A. M. (2010). *Kırgızı na Altaye i na Tyan-Şane (etapı etniçeskoy i politiçeskoy istorii Kirgızskogo naroda vo vtoroy pol. IX-ser. XVIII vv.)*. Bişkek: Izdaniya Kirgızsko-Turetskogo universiteta Manas.
- Nastiç, V. N. (1989). Monetniye nahodki s gorodişa Krasnaya Reçka (1978–1983 gg.), *Krasnaya Reçka i Burana (Materialı i issledovaniya Kirgızskoy arheologicheskoy ekspeditsii)*, Frunze: "İlim".
- Nemeth, J. (1941). Die Volksnamen quman und qun. *Körösi Csoma-Archivum*. T. III, Budapest, 95-109.
- Oğuzoğlu, Y. (2022). Halil İnalçık'ın Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu aydınlatan bilimsel araştırmaları. *Uluslararası Prof. Dr. Halil İnalçık Tarih ve Tarihçilik Sempozyumu Bildiriler C.* 1. içinde (s. 39-76). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay. DOI: 10.37879/9789751749987.2022.1

- Pelliot, P. (1920). A propos des Comans. *Journal Asiatique*, Série 11, T. 15, 125-186. Paris: Imprimerie Nationale.
- Rogojinskiy, A. E. & Çeremisin, D. V. (2019). Tamgi koçevnikov tyurkskoy epohi na Altaye i v Semireç'ye (opit sopostavleniya i identifikatsii), *Arheologiya, etnografiya i antropologiya Evrazii*, Tom 47, № 2, Novosibirsk: RAN, Sibirskoye otdeleniye. Doi: 10.17746/1563-0102.2019.47.2, s. 48-49.
- Rogojinskiy, A. E. (2019). Srednevekovye tamgi-petroglifi yujnogo Kazahstana i Semireç'iya. *Tamgi doislamskoy Tsentralnoy Azii*. Samarkand: MITSAL.
- Soltonoyev, B. (2017). *Kızıl Kırgız Tarihi*, Bışkek: "Turar".
- Taşagıl, A. (2013). *Kök Tengri'nin çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslam öncesi Türk tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Taşagıl, A. (2021). *İlk Türkler: Bozkırdan dünyaya yayılanlar*. İstanbul: Kronik.
- Tekin T. (2010). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Tişin, V. V. (2018). Nekotoriye zameçaniya k istoričeskoy etnonimike i toponimike Tsentral'noy Azii (v kontekste novih dannih otnositel'no plemennih gruppirovok si 霏 i bai-si 白霏), *Nauçnaya konferentsiya "Obşestvo i gosudarstvo v Kitaye" / sost. i otv. red. S.I. Blyumhen; glav. red. A.I. Kobzev. T. XLVIII, CH. 1, (Uçeniye zapiski Otdela Kitaya. Vıp. 27)*. Moskva: IV RAN, s. 279-287.
- Togan, A. Z. V. (1941). Die Vorfahren der Osmanen in Mittelasien, *Journals of the Deutsche Morgenlaendische Gesellschaft*, Vol. 95, No. 3, Leipzig: Harrassowitz Verlag, s. 367-373.
- Togan, A. Z. V. (2018). *Umumi Türk tarihine giriş en eski devirlerden 16. asra kadar*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
- Tuguşeva, L. İ. & Klyastorniy, S. G. & Kubarev G. V. (2014). "Nadpis' uygurskim pis'mom i runicheskiye nadpisi iz mestnosti Urkoş (Tsentralniy Altay)", *Arheologiya, etnografiya i antropologiya Evrazii*, Tom 60, №4, Novosibirsk: RAN, Sibirskoe otdeleniye, s. 77-82.
- Wittfogel, A. & Chia-Sheng, F. (1949). *History of Chinese society: Liao (907–1125)*. Philadelphia: The American Philosophical Association,
- Zuyev, Yu, A. (1960). Tamgi loshadey iz vassalnih knyazestv. *Perevod iz Kitayskogo soçineniya 8-10 vv. "Tanhuyao". Tom 3, glava (tsziyan) 72, str. 1305-1308*. Alma-Ata: Akademiya Nauk Kazahskoy SSR.

Ekler

Ek 1: *Tanghuyao*'da verilen Uzak Doğu'daki *Kay* boyuna ait yılan tipi tamga.
Kaynak: Zuyev, 1960, s. 132.

Ek 2: Ebu'l Gazi Bahadır Han'da verilen Türkmenlerdeki *Kay* boyuna ait yılan tipi tamga. Kaynak: Zuyev, 1960, s. 132.

Ek 3a

Ek 3b

Ek 3c

Ek 3a-3b-3c: *Türgeş ve Karluk Kağanlarının adına bastırıldıkları ön görülen sikkeler ve sikkeler üzerindeki hânedan tamgalarının genel bir görünümü. Foto: Arkeolog Kamışev arşivinden.*

Ek 4a-4b: Boy tamga üstünde Arap harfleri ile “kū” (şöhret). (Bulunuş tarihi: 23 Şubat 2020, Foto: Belek arşivinden).

Ek 5a-5b: Boy tamga (Bulunuş tarihi: 23 Şubat 2020, Foto: Belek arşivinden).